

Упай

Катышуучунун коду

Кыргыз тили жана адабияты боюнча республикалык олимпиаданын тапшырмалары
(орус класстары үчүн)

Кыргыз тили

Аткаруу мөөнөтү: 120 мүнөт

1-тапшырма. Текстти окуп чыккыла, суроолордун туура жоопторун тапкыла.

Гүлазык

Гүлазык – кубаты мол, узакка сакталган, ичкенге жарым-жартылай даяр кылып жасалган азык. Таразалай келгенде, байыркы башаттын акылынан жаралган, эчен кылымдык мол тажрыйбанын табият менен шайкештигинин, ар нерсенин кадыр-баасын, сын-сыпатын терең билгендиктин түшүмү.

Жоокерчилик заманда жортуулга чыккан, жүрүшкө аттанган эрендердин жан баштыгында гүлазыктын бир нече түрү камдалган. Керек жерде жан казандагы кайнап жаткан сууга салып жиберип, курсагын тойгузуп, кубатын толтуруп, дымагын тирилтип, аны даярдаган энесине же эже-карындашына, асыл жарына батасын берген.

Гүлазыктын дан азыктарынан, сүт азыктарынан жана эт азыктарынан даярдалган түрлөрү бар. Дан азыктарына талкан, кошкон май, куурулган буудайды кошсо болот. Сүт азыктарынан курут, кайнатылган курут, кургак кымыз өңдүү гүлазыктарды камдашкан. Эт азыктарын, негизинен, көбө турган, көбөйө турган жылкынын же кийиктин этинен даярдашкан. Анткени алардын көбөйө турган касиетин жана гүлазыктын кубаттуулугун эске алышкандыгын салттуу билим алып жүрүшкөндөр аныкташкан. Сүт азыктары менен дан азыктарынан жасалган гүлазыктардын жасоо ыкмалары аздыр-көптүр түшүнүктүү болгондуктан, эт азыктарынан даярдалган гүлазык тууралуу кененирээк токтололу.

Жылкынын же кийиктин этин бышырып, нымы кеткиче бакандарга иле туруп, анан козу кулак же ат кулактын үстүнө жайып, көлөкөгө көп күн кургатышкан. Арасына сарымсак, согон, тоо пиязды майда туурап кошуп, жалбыз, кийик оту өңдүү чөптөрдүн кургак жалбырактарынын күкүмдөрү татымал иретинде аралаштырылган. Тоборсуп кургап калгандан кийин жаргылчакка тартып, күлмайда талкан кылышкан. Элдик билимде жаргылчакка тартпай, үбөлөп тууралган түрлөрү да бар дешет. Айрымдары буудай талканды аралаштырса, кээ бири талкан аралаштырбай пайдаланышканы тарыхта белгилүү. Даяр гүлазыктар атайын тигилген кездеме баштыктарга салынып, баканга илинип, ар бир үйдө көздөй азык катары аяр узакка сакташкан.

Ой тизгинин жыйып, гүлазыкка карата жалпылап пикир тизмектеп айтсак, байыркы ата-бабадан калган гүлазыктын бардык түрү азыркынын жарым даяр азыктарынан алда канча кубаттуу, алда канча пайдалуу. Албетте, бул – таза дан, табигый азыктардан даярдалгандыгынын натыйжасы.

Жоокерчилик заманда ылдам жүргөнгө, ар дайым, ар кандай кырдаалга шайма-шай болгонго басым жасалган. Азыр деле заман агымы менен алпурушуп, таңда туруп шашып жумушка аттанабыз, кечкисин батыраак тамак даярдаганга ашыгабыз. Мындай жагдайда, балким, салттуу гүлазыктардын түрлөрүн күнүмдүк тамак-аштын катарына киргизсек, пайдалуу жана кошулмалары жок таза азык катары учурга шай, убакытка туура келмек деген ой келет...

(Шаакан Токтогул)

1. *Гүлазык кандай шарттан улам келип чыккан?*
 - (А) Гүлазык даярдалуучу азыктар көп болгондуктан
 - (Б) Ат үстүндө алып жүрүүгө жеңил болгондуктан
 - (В) Ата-бабадан калган салттуу тамак болгондуктан
 - (Г) Ар кандай кырдаалда керектүү азык болгондуктан

2. *Гүлазыктын түрлөргө бөлүнүшү эмнеге байланыштуу болгон?*
 - (А) Жүрүшкө чыккан эрендердин көптүгүнө
 - (Б) Колдо болгон дандын жана эттин көлөмүнө
 - (В) Ар кандай азыктардан жасоо мүмкүнчүлүгүнө
 - (Г) Эт азыктарынан даярдоо татаал болгондугуна

3. *Текст боюнча гүлазыкты даярдоонун жолун иретке келтиргиле.*
 - (А) Кургатылган чөптөрдүн татымалдарын кошушкан
 - (Б) Тоборсуган этти жаргылчакка тартышкан
 - (В) Этти бышырып көлөкөгө көпкө кургатышкан
 - (Г) Талкан аралаштырып узакка сакташкан

1	2	3	4

4. *Тексттеги «ой тизгинин жыйуу» деген эмнени билдирет?*
 - (А) Корутундулоо
 - (Б) Чечмелөө
 - (В) Түшүндүрүү
 - (Г) Тастыктоо

5. *Акыркы абзацтагы автордун негизги ою –*
 - (А) өткөн учур менен азыркы заманды салыштыруу жөнүндө
 - (Б) гүлазыктын түрлөрүн жайылтууну колго алуу жөнүндө
 - (В) азыркы учурда таза азыктардын аздыгын көрсөтүү жөнүндө
 - (Г) азыркы замандын шартына ылайык айкалыштыруу жөнүндө

2-тапшырма. *Берилген сүйлөмдөрдү маанисине карата иретке келтирип, «Жийде жыты» деген темада чакан текст түзгүлө. Сүйлөмдөрдүн туура иретин таап, таблицаны толтургула.*

- 1) Бир убакта мурунга башкача бир жыт келди.
- 2) Кангыдай эмесмин, жытка кумар болдум, маашырландым, ыракатка бөлөнгөндөй болдум.
- 3) Ошол жийде жыттанып жатыптыр.
- 4) Күндөлүк түйшүктүн өйдө-ылдыйын ойлоп, көчө менен илкий басып бараттым.
- 5) Бир азга кадамым шилтенбей дендароо болуп туруп калдым.
- 6) Жакындадым, мурдумдун таноолорун дердеңдетип, кайра-кайра жыттадым.
- 7) Жыт, укмуш жыт.
- 8) Маанайым пас, жаркылдап жанып кеткидей деле себеп жок эле.

- 9) Ошондо мен көп дарактардын ичинен бозоргон жийдени, анын бариктеринин арасынан жылдыздай жыбыраган майда сары гүлдөрдү көрдүм.

1	2	3	4	5	6	7	8	9

3-тапшырма. Сүйлөмдөргө карата берилген варианттардын ичинен мааниси жагынан башкаларынан көбүрөөк туура келгенин таап, сүйлөмдөрдү толуктагыла.

1) Акыркы учурларда _____ саны күн сайын көбөйүп, _____ болгон муктаждык өсүүдө.

- (А) адамдардын / сууга
- (Б) университеттердин / аудиторияга
- (В) базарлардын / сатуучуга
- (Г) шаарлардын / мекемеге

2) Мен он жыл үзүрлүү эмгектенгенден кийин гана маянам жогорулады. Демек, жакшы жана _____ мөөнөт иштөөнүн ийгилиги болору _____.

- (А) узак / шектүү
- (Б) кыска / анык
- (В) узак / шексиз
- (Г) кыска / белгилүү

4-тапшырма. Төмөндөгү сүйлөмдөрдүн тутумундагы белгиленген сөздөрдүн синонимдерин жана антонимдерин тапкыла.

Ата Журтубуз эң назик сөздөр менен ар убак даңазалоого татыктуу. Ар бир элдин жугумдуу насаат сөзү, каада-салты, эмгеги, эрдиги, тарыхы болот эмеспи. Кыргызстандын эң баалуу мурасы – бабалардан калган касиеттүү Ала-Тоо жергеси.

Сөздөр	Мааниси	Мисалы
Ар убак	синоними	
Касиеттүү	синоними	
Назик	антоними	
Насаат сөз	антоними	

5-тапшырма. Төмөндөгү фразеологизмдердин жана макалдардын маанилеш эквиваленттерин тапкыла.

- 1) Жүрөгү түшүү – _____
- 2) Кубанычы койнуна батпоо – _____
- 3) Аккан арыктан суу агат – _____
- 4) Карга баласын «аппагым» дейт – _____

6-тапшырма. Төмөндөгү омоним сөздөрдүн үчтөн кем эмес маанилерин жазгыла.

- 1) Көк – _____
- 2) Жак – _____
- 3) Бак – _____

7-тапшырма. Тең байланыштагы жана багыныңкы байланыштагы татаал сүйлөмдөргө бирден мисал келтиргиле.

- 1) _____
- 2) _____

8-тапшырма. 1. «Тилек» деген зат атооч сөзгө экинчи жактын таандык мүчөсүн улап, сылык формада жөндөмөлөр боюнча жөндөгүлө.

2. «Бул» шилтеме ат атоочун жөндөмөлөр боюнча жөндөгүлө.

Жөндөмөлөр	«Тилек» зат атоочу	Жөндөмөлөр	«Бул» шилтеме ат атоочу
Атооч		Атооч	
Илик		Илик	
Барыш		Барыш	
Табыш		Табыш	
Жатыш		Жатыш	
Чыгыш		Чыгыш	

9-тапшырма. Этиштин арсар келер чагына, айкын өткөн чагына жана адат өткөн чагына бирден мисал келтиргиле.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

10-тапшырма. Берилген сүйлөмгө тиешелүү тыныш белгилерин койгула. Эскертүү: Баш тамга жана кичине тамгаларды өзгөртпөгүлө!

Сүйүнбек Мен ойлогондой болбой калды деди да калганын эмкиде сүйлөшөлү деп бизди карады.

11-тапшырма. Төмөндөгү берилген сөздөрдүн жазылышына көңүл буруп, туура варианттарын жазгыла.

№	Берилиши	Туурасы
1	АКШында	
2	ак кула	
3	чоң сары ой	
4	ыраакы чыгыш	
5	ош эркечтам кашкар темир жолу	
6	көз карандысыз мамлекеттердин шериктештиги	
7	билим берүү жана илим министрлиги	
8	жаныш байыш эпосу	

12-тапшырма. Берилген сөз айкаштарын тиешелүү орунга ырааты менен жайгаштырып, татаал сүйлөм түзгүлө.

1. талаанын табиятын 2. кулак түрүп 3. мемиреген түнкү 4. жан дүйнөмө 5. түн жамынган 6. сиңирип отурдум 7. талаа сырына чөмүлдүм 8. дилимди ачып коюп 9. булак башына отуруп

1	2	3	4	5	6	7	8	9

Упайлардын жалпы көрсөткүчү:

- 1-тапшырма – 5 упай
- 2-тапшырма – 3 упай
- 3-тапшырма – 2 упай
- 4-тапшырма – 2 упай
- 5-тапшырма – 4 упай
- 6-тапшырма – 3 упай
- 7-тапшырма – 2 упай
- 8-тапшырма – 4 упай
- 9-тапшырма – 3 упай
- 10-тапшырма – 4 упай
- 11-тапшырма – 4 упай
- 12-тапшырма – 4 упай

БАРДЫГЫ: 40 упай

Кыргыз адабияты

Аткаруу мөөнөтү: 120 мүнөт

Тапшырма

Кыргыз элинин белгилүү жазуучусу Аман Саспаевдин «Кайнене» аттуу аңгемесинен алынган үзүндүнү кунт коюп окуп чыккыла.

Тексттеги төмөнкү деталдарга көңүл бургула, анткени алар чыгарманы жакшылап түшүнүүгө көмөк берет:

- Чыгарма кандай таасирлерди жаратты?
- Чыгармадагы кайнененин келинге жасаган мамилеси тууралуу эмнелерди ойлондуң?
- Автор эмне үчүн аңгеменин темасын «Кайнене» деп атаган?
- Үй-бүлөдөгү улгайган адам менен жаштардын ортосундагы мамилени кантип мүнөздөп жазса болот? Өзүңдүн пикириңди текстке таянуу менен баяндап бер.
- Бул үй-бүлө тууралуу эмнелерди айтууга болот?
- Элдик салтка кандай сыпаттама бере аласың? Анын жакшы жана жаман жактарын айрып таануу зарылбы?
- Карыя менен баланын, келиндин ортосундагы мамиле кандай?
- Чыгарма менен таанышып чыккандан кийин кандай таасирлер, ойлор жаралды? Балким, жеке, турмуштук таасирлер эске түшөр?

Мына ушул сунушталган суроолорго таянуу менен чыгарма тууралуу пикир жаз.

Биздин элдин салты боюнча, жаш келин түшкөндөн кайнене белгилүү убакытка чейин, кээде, бир-эки балалуу болгуча кармайт. Ушул убакыт ичинде үй ичинин иштери жөнүндө бардык жагынан сабак берет. Эгер энеси кызына үй оокатын начар үйрөткөн болсо, кайнененин колунан толукталат.

Саамыйдын ата-энеси уул-келинине оозгу үйдү көшөгөлөп, жатар үй кылып берди. Бирок жаш келиндин эркинирээк жүрүшүнө мүмкүндүк беришкен жок.

– Канча кылган менен, илгерки кишилер эмеспизби, – деди кайненеси, – жаш келиндин сыпаараак болгону жакшы.

Закеш Саамыйды сүйө билгендиктен кайнененин каада сактаганын оор көргөн жок. Элден эрте туруп уй саады, самоор койду. Элден кеч жатып эшиктерди бекитип, жарыкты өчүрдү. Сакалдуулардын көзүнчө шарактап күлбөдү, катуу үн чыгарып жаткан сөздөргө да аралаша кетпеди. Ийменип, жол бошотуп, шыбырап сүйлөп, бардык оокатын бүтүрө берди.

Келининин ыйбалуу, ишкер экенин билип, Саамыйдын энеси башкалар алдында боюн көтөрүүчү болду. Теңтуш карыларга мактанып, келинин андан бетер ийиктей ийрилтүүнү ойлонду. Бирок жаш келиндин өзүнчө турмушка деген көз карашы, өзүнчө таламы бардыр деп ойлогон жок. Ойлосо да, аны билмексенге салды. Өзү да өз кезинде келин болгон да. «Баланы жашынан, келинди башынан!» деген макал бар. Кийинчерээк, биз мындай карый түшкөндө, күнүбүз эмне болот. Азыртан тастаңдатып, эркелетип жиберсек, кийин көргүлүктү ошондо көрөбүз. Саамыйды ээрчитип алып, кээ бир келиндер өңдөнүп кете берсе, биздин колдон эмне келет. Башынан сөз ашырбай бирдеме десе эле беттен алып турган тажаал келиндер – башынан башкарылбаган келиндер деп ойлончу кемпир.

